

Voedselketenbeleid van zekerheid naar kwaliteit

Agrarische productieketens zorgen voor voldoende, veilig en gezond voedsel. De overheid waarborgt dit door boeren te stimuleren voldoende te produceren, door wetgeving en controle zodat het voedsel veilig is, door voorlichting zodat de consument weet wat gezond is en door maatregelen die de voedselvoorziening verduurzamen.

Het voedselbeleid kan worden onderverdeeld in drie categorieën (Berkhout en Roza, 2007): voedselzekerheid, dit is het zorgen voor voldoende voedselaanbod; voedselveiligheid, dit is het zorgen voor schoon voedsel; en voedselkwaliteit, dit is het zorgen voor een gezonde voedselvoorziening. Voedselzekerheid was een van de hoofdredenen om het Gemeenschappelijke Landbouwbeleid (GLB) in te stellen bij de oprichting van wat nu is uitgegroeid tot de Europese Unie (EU). Het GLB moet ervoor zorgen dat de consument in de EU kan voorzien in zijn primaire levensbehoeften tegen aanvaardbare prijzen. Dit beleid is gelukt, want voedselschaarste is, zeker in de EU-landen van het eerste uur, allang verleden tijd. Niettemin hebben in de afgelopen jaren verontrustende berichten in de krant gestaan over schaarste op de wereldmarkt, bijvoorbeeld die van graan (NRC, 2007). De extreem hoge graanprijzen in 2007–2008 ontstonden door een beperkte wereldgraanvoorraad, een groeiende vraag vanuit onder andere China, slechte oogsten en speculaties (ForFarmers, 2009). Met de goede oogsten van de afgelopen tijd lijkt de rust voorlopig teruggekeerd, alsmede de welbekende berichten dat boeren in moeilijkheden zijn door juist veel te lage prijzen. En hoewel de marktwerking in de West-Europese landen van na de Tweede Wereldoorlog altijd heeft gezorgd voor goedgevulde schappen in

de supermarkt waardoor voedselzekerheid voor de westerse consument nauwelijks tot geen kwestie is (WUR, 2007), blijft het waarborgen van de voedselvoorziening nu, en in de toekomst, toch een primaire verantwoordelijkheid van de overheid.

In schril contrast met de ervaren vanzelfsprekendheid van voedselzekerheid staat de achterdocht met betrekking tot voedselveiligheid en de kwaliteit van voedsel in relatie tot gezondheid. In principe behoort voedsel veilig te zijn. Niettemin is dit blijkbaar niet vanzelfsprekend aangezien de wetgever heeft gemeend zich uitgebreid te moeten bezighouden op dit terrein met wet- en regelgeving en controlerende instanties, zowel op nationaal als internationaal niveau (Bondt *et al.*, 2006). En dan nog boezemen schandalen als de dioxinekip, risico's van salmonella en BSE, en waarschuwingen voor resten van bestrijdingsmiddelen en te hoge nitraatgehaltes de consument de nodige angst in (RLG, 2001). Daarnaast wenst de consument ook te weten of een product schadelijk kan zijn voor de gezondheid als er veel van wordt genuttigd. De wetgever heeft hierop onder andere ingespeeld met EU-verordeningen waarin is afgesproken wanneer bijvoorbeeld een product mayonaise mag heten en aan welke eisen etiketten op producten moeten voldoen. Ook het bedrijfsleven zelf neemt de nodige maatregelen om met private normenstelsels voedselveiligheid te garanderen. De eerstverantwoordelijke voor voedselveiligheid is immers het individuele producerende, toeleverende of faciliterende bedrijf. Met alle informatie die daarmee beschikbaar komt voor de consument, zoals het grote aantal keurmerken, is een belangrijke rol weggelegd voor een onafhankelijke voorlichtingsinstantie zoals het door de overheid gefinancierde Voedingscentrum, teneinde

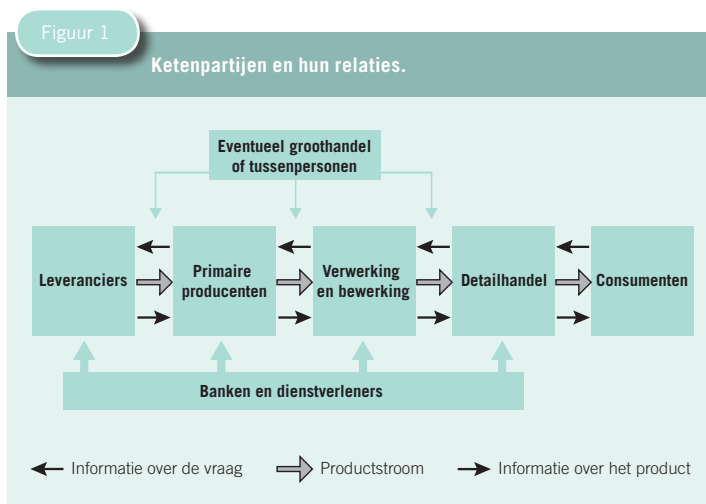
ERNO KUIPER
Universitair hoofd-
docent aan de
Wageningen
Universiteit

consumenten te voorzien van begrijpelijke, afgewogen en bruikbare richtlijnen en adviezen over eten en gezondheid.

De productieketen

Specialisatie heeft ertoe geleid dat het productie- en distributieproces van grondstof tot eindproduct is opgedeeld in een keten van opeenvolgende schakels van activiteiten (figuur 1). Voor voedselproducten zijn dat de toelevering van inputs zoals voer, kunstmest en uitgangsmateriaal aan boer en tuinder, de primaire productie op het boerenbedrijf en de verwerking van het primaire product door de verwerkende industrie tot het via groot- en detailhandel aan de consument aangeboden eindproduct. De door de specialisatie ontstane grootschaligheid in de toeleverende en verwerkende industrie, alsmede de opgetreden horizontale specialisatie in de primaire productie, hebben de distribuerende tussenschakels als groot- en detailhandel doen ontstaan teneinde de verschillen in tijd, plaats, hoeveelheid en hoedanigheid tussen vraag en aanbod te overbruggen via functies als voorraad houden, collecteren, selecteren, sorteren, verpakken, transporteren, financieren en verkoop. Om al deze activiteiten goed op elkaar af te stemmen, en daarmee ook vraag en aanbod van grondstoffen, halffabricaten en eindproducten, dienen de schakels in de productieketen informatie uit te wisselen via verticale coördinatie. Deze coördinatie kan enerzijds geschieden via de markt door het prijsmechanisme, al dan niet ondersteund met contracten of organisaties die de marktwerking stimuleren zoals veilingen. Anderzijds kunnen twee of meer opeenvolgende of niet-opeenvolgende schakels geïntegreerd zijn in een onderneming zodat verticale coördinatie verloopt via de in die onderneming werkzame organisatorische coördinatiemechanismen en mogelijke interne verrekenprijzen. Een voorbeeld van verticaal geïntegreerde maar niet opeenvolgende schakels zijn de kalvermelkfabrikanten en de kalverslachterijen die in een aantal integraties zijn samengegaan. Vaak zijn ook de kalveren eigendom van de integratie, maar worden ze gemest door zelfstandige kalverhouders.

De basis van de agrarische productieketen is nog altijd het primaire boeren- en tuindersbedrijf waarvan het gros gezinsbedrijven zijn. De ondernemersgeest van de primaire producenten is bijzonder belangrijk geweest voor de onstuimige groei van de productie in de Nederlandse land- en tuinbouw. Zo is het productievolume sinds het midden van de vorige eeuw meer dan verviervoudigd (figuur 2). Bovendien zijn boeren en tuinders bereid te werken tegen een negatief bedrijfseconomisch rendement. Een boer zou meer inkomen hebben als hij het bedrijf zou verkopen om te gaan rentenieren. Maar een bedrijf dat al zo lang in de familie zit, is een stuk van je eigen identiteit, dat verkoop je niet, maar zou je het liefst nog verder willen uitbreiden voor je opvolgers mits die er zijn (Schnabel, 2001). Niettemin is het aantal bedrijven in de landbouw na de Tweede Wereldoorlog enorm afgenomen. In 1950 telde Nederland ongeveer 410.000 land- en tuinbouwbedrijven, in 2005 waren dat er nog maar 80.000 (Bruchem en Silvis, 2008). Grotere bedrijven zijn het gevolg, waardoor de primaire ondernemer drukker is dan ooit op zijn eigen bedrijf. Dit betekent dat hij zwaar leunt op de kwaliteit van de geleverde inputs, zoals voer en uitgangsmateriaal, en de kwaliteit van de verwerking en vermarketing van zijn productie. Het grote aantal kleine boerenbedrijven tegenover het veel kleiner aantal toeleveranciers en afnemers heeft er voor de Tweede Wereldoorlog al toe geleid dat voor veel agrarische bedrijfstakken toelevering en verwerking in handen kwamen van coöperaties als vorm van achterwaartse en voorwaartse integratie door gezamenlijk optredende boerenbedrijven, al dan niet met ondersteuning of zelfs op initiatief van het coöperatieve bankwezen en dorpsnotabelen als de schoolmeester, dominee of pastoor (Bijman, 2000). De logistiek gunstige ligging van Nederland aan de Noordzee en tussen een aantal belangrijke bevolkingsagglomeraties, alsmede de Nederlandse infrastructuur in de vorm van belangrijke havens en vaarwegen, hebben de land- en tuinbouw optimaal doen profiteren van de steunmaatregelen en handelsmogelijkheden die de Europese eenwording na de Tweede Wereldoorlog ver-

Bron: RLG, 2003

schafte. Daarmee heeft Nederland zich ontwikkeld tot een van de grootste exporteurs van land- en tuinbouwproducten ter wereld. Ten slotte zij opgemerkt dat een belangrijke structurele verandering in agrarische ketens in Nederland en andere westerse landen ongetwijfeld de evolutie is van de levensmiddelendetailhandel. Supermarkten hebben zich ontwikkeld tot het belangrijkste afzetkanaal voor levensmiddelen. Door natuurlijke groei en fusies en overnames hebben in Nederland de grootste twee supermarktketens, te weten Ahold met de winkelformule Albert Heijn en Schuitema met de winkelformule C1000, tegenwoordig samen meer dan veertig procent van de markt in handen. Volgens Grievink (2007) dekken slechts zeven inkooporganisaties in de Nederlandse supermarktbranche honderd procent van de Nederlandse markt af. Deze inkooporganisaties kopen in op Europees niveau en importeren uit andere werelddelen. Gegeven de toegang tot de wereldmarkt alsmede het feit dat voor verreweg de meeste voedingsmiddelen geldt dat er sprake is van overcapaciteit in de productie, zijn de 80.000 boeren en tuinders en de duizenden bedrijven die zich bezighouden met de verwerking en tussenhandel van voedingsmiddelen wel zeer afhankelijk geworden van deze zeven inkoopcombinaties die uiteindelijk bepalen of een artikel wel of niet in de schappen van de supermarkten komt.

Veiligstellen voedselzekerheid

Aangezien voedsel een strategisch product is, gingen veel overheden in de westerse landen over tot import- en exportbarrières om de nationale voedselvoorziening te garanderen, met name toen eind negentiende eeuw de eigen landbouwproductie ten onder dreigde te gaan omdat goedkoop graan uit Amerika de markt overspoelde. De op export gerichte Nederlandse landbouw had geen belang bij protectionistische maatregelen, dus besloot de Nederlandse regering die zelf dan ook niet te nemen. Wel nam de regering maatregelen om de concurrentiepositie van de eigen landbouw te versterken. Deze maatregelen waren erop gericht de structuur van de landbouw te verbeteren door ontginning, ruilverkaveling en

inpoldering, en door onderzoek, onderwijs en voorlichting te organiseren en te stimuleren.

Echter, tijdens en na de Tweede Wereldoorlog was er honger in Europa en zo kon het zijn dat bij de oprichting van de EEG in 1957 met het Verdrag van Rome veiligstelling van de voedselvoorziening een van de centrale doelstellingen was. Door de technische vooruitgang op het gebied van kunstmest, betere machines en nieuwe rassen, kon de productie per hectare en per arbeidskracht enorm toenemen. En de totale productie in de EEG nam ook toe, omdat de landbouwers zo veel mogelijk bleven produceren als gevolg van het GLB dat hun een onbeperkte verkoop tegen een gewaarborgde prijs bood. Strategische producten als granen en zuivel vielen onder de zware marktordening die voorzag in exportrestituties, importheffingen en opkoop door interventiebureaus tegen gegarandeerde prijzen. Reeds begin jaren tachtig heeft dit beleid ertoe geleid dat de EU de grens van de zelfvoorziening overschreed. De Europese consument kon het allemaal niet meer op krijgen en ook de wereldmarkt was verzadigd. Gevolg waren grote overschotten zoals de melkplassen en boterbergen waarvan grote hoeveelheden vernietigd moesten worden, wat maar moeilijk uitgelegd kon worden aan de belastingbetaler. Daarnaast wekte de gesubsidieerde dumping van Europese landbouwproducten op de wereldmarkt, met lage prijzen tot gevolg, en het afschermen van de eigen markt voor producten, van buitenaf veel wrevel op bij belangrijke handelspartners zoals de Verenigde Staten. Bovendien bemoeilijkten de lage prijzen op de wereldmarkt de ontwikkeling van de landbouw in de derde wereld.

Door de overschotten ligt het accent van het GLB thans niet meer zozeer op kwantiteit, maar veeleer op kwaliteit. De prijssteun wordt afgebouwd en vervangen door directe inkomenssteun die verbonden is aan zaken als plattelandontwikkeling, een milieu- en diervriendelijke

Figuur 2

Volumeontwikkeling land- en tuinbouwproductie en aangekochte niet-duurzame productiemiddelen (1960 = 100).

¹ Voorlopig cijfer.

Bron: Bruchem en Silvis, 2008

manier van produceren, kwaliteitszorg en voedselveiligheid. In de zuivel noopten de overschotten de EU reeds in 1984 de productie te bevriezen via de zogenaamde superheffing. Als boeren meer melk produceren dan het hun toegewezen quotum, krijgen zij over het teveel aan melk een boete in plaats van een vergoeding. Door dit beleid zag de zuivelindustrie zich genoodzaakt om haar productiegerichte strategie, de productie van zo veel mogelijk bulkproducten, te vervangen door een marktgerichte strategie, het produceren waar een markt voor is door de ontwikkeling van tal van producten met toegevoegde waarde, zoals toetjes en fruitmelk onder eigen merknaam, en reclamecampagnes. De investeringen die dit vergde kon de overwegend coöperatief georganiseerde zuivelindustrie niet financieren via de aandelenbeurs, maar moest door de boeren die eigenaar zijn van de coöperatie, zelf worden opgebracht. Gevolg was een enorme fusiegolf onder zuivelcoöperaties (Bruchem en Silvis, 2008), teneinde de lasten over meer melkveehouders te kunnen verdelen en de concurrentie op de afzetmarkt te beperken. Om toestemming te krijgen van de mededingingsautoriteiten wees de zuivelindustrie erop dat de representatieve markt niet langer meer nationaal, maar Europees is. En zo kon het onlangs gebeuren dat zo'n tachtig procent van de zuivelproductie in Nederland in handen is gekomen van een grote coöperatie: Friesland-Campina.

Ondanks het ondernemerschap in de agroketen waarschuwt de SER (2008) dat voedselzekerheid een systeemverantwoordelijkheid van de overheid is die, gezien de Europese verhoudingen en het bestaan van de Interne Markt, op Europees niveau ligt. Momenteel is de EU alleen afhankelijk van de wereldmarkt als het gaat om inputs, zoals soja, voor de veehouderij. Op basis van de huidige zelfvoorzieningsgraden kan de landbouw in de EU in tijden van nood de EU-bevolking ruimschoots voeden met een gevarieerd, maar vleesarm dieet. Alleen bij langjarige zeer lage wereldmarktprijzen zou door faillissement van veel Europese landbouwbedrijven het voortbestaan van de structurele productiecapaciteit die nodig is voor voedselzekerheid kunnen worden aangetast. Instelling van importheffingen kunnen die situatie voorkomen. WTO-afspraken staan een dergelijke bescherming in zulke extreme omstandigheden toe. Met het oog op voedselzekerheid op nationaal niveau is het in ieder geval noodzakelijk voldoende vruchtbare grond te blijven reserveren voor voedselproductie.

Op wereldniveau, ten slotte, staat de mensheid voor de immense opgave om in 2050 negen miljard mensen te voeden binnen de draagkracht van het mondiale ecosysteem. De grootste uitdaging voor voedselzekerheid op lange termijn is dan ook om te komen tot een duurzame voedselproductie waarbij de wereldbevolking in haar behoeften voorziet zonder de komende generaties te beperken om in hun behoeften te voorzien (Brundtland-rapport, 1987). Dit houdt onder meer in dat het zelfreinigend en regenererend vermogen van ecosystemen wordt gewaarborgd. Hiertoe zijn kennis, technologie en innovatie cruciaal, alsmede een verdere versterking van de internationale economische rechtsorde en een bredere harmonisatie van regels en normen voor de verschillende aspecten van duurzaamheid. Hiervoor moeten primaire producenten en de andere partijen in de keten via maatschappelijk

verantwoord ondernemen (MVO) tot een duurzame wijze van produceren komen door hun beleid niet alleen te richten op groei en winst, maar ook door oog te hebben voor de ecologische gevolgen van hun handelen, respectievelijk rekening te houden met de sociaal-culturele waarden van de samenleving.

Veiligstellen voedselveiligheid

Voedselveiligheid betreft de mate van aanwezigheid van fysische, chemische en microbiologische gevaren in voedselproducten die een bedreiging zouden kunnen vormen voor de volksgezondheid. Voedselveiligheid is een basisvoorwaarde voor het bereiken van een acceptabele voedselconsumptiekwaliteit. Als een voedselproduct niet veilig is, dan mag het niet op de markt komen. Op basis van risicoanalyse stelt de wetgever normen vast voor bedoelde en onbedoelde aanwezigheid van stoffen of micro-organismen in voedselproducten. Naast het GLB om voedsel zeker te stellen heeft zich dan ook in toenemende mate mondiaal, Europees en nationaal beleid op het gebied van voedselveiligheid ontwikkeld (Bondt *et al.*, 2006).

Op wereldniveau zijn daarvoor normen en principes vastgelegd door de *Codex Alimentarius*, ofwel voedingsmiddelenwet. De *Codex Alimentarius* is de bijnaam van het *Joint UN FAO/WHO Food Standards Programme* dat sinds 1963 bestaat en ten doel heeft mondiale normen op te stellen met betrekking tot voedselveiligheid en -hygiëne, verwerking en opslag, etikettering, kwaliteit, en verpakkingen. De *Codex Alimentarius Commission*, als internationaal forum, telt momenteel 182 deelnemende landen en vertegenwoordigt daarmee ongeveer 98 procent van de wereldbevolking. De *Codex* dient als richtlijn voor afspraken binnen de WTO over eerlijke handel: landen mogen wel een hogere standaard hanteren dan de *Codex*, maar dat mag niet discriminerend werken en geen onnodige handelsbelemmering opleveren.

De afspraken in de *Codex* worden in de EU tevens vastgelegd in eigen wet- en regelgeving. De huidige basis voor de EU-wetgeving op voedselveiligheidsgebied is de *General Food Law (GFL)*, effectief sinds 1 januari 2005. De

GFL stelt traceerbaarheid wettelijk verplicht voor de volledige voedselketen. Dit houdt in dat levensmiddelen, voedselproducerende dieren, diervoeders en alle stoffen bestemd om daarin te worden verwerkt, in alle stadia van productie, verwerking en distributie traceerbaar moeten zijn. Producenten moeten kunnen nagaan van welke bedrijven zij producten hebben ontvangen en aan welke bedrijven zij producten hebben geleverd. Zij moeten beschikken over systemen en procedures om deze informatie op verzoek aan de bevoegde autoriteiten te kunnen verstrekken. Ten slotte moeten levensmiddelen en diervoeders met het oog op traceerbaarheid adequaat worden geëtiketteerd of gekenmerkt. Naast traceerbaarheid stelt de GLF en de daarop afgestemde Nederlandse Warenwet ook de toepassing van een *Hazard Analysis of Critical Control Points* (HACCP) voor elke producent verplicht in alle schakels van de productieketen, inclusief kleine voedingszaken, kinderdagverblijven en keukens voor rusthuizen. Het HACCP-plan brengt van elke fase in de productie in kaart wat er fout kan gaan en hoe dit kan worden voorkomen. Hygiënecodes zijn een uitwerking van de HACCP per bedrijfstak. In Nederland controleert de Voedsel en Waren Autoriteit (VWA) steekproefsgewijs het productieproces en de producten op voedselveiligheid. Op basis van de hygiëneregelgeving wordt voorgeschreven dat bedrijfstakken hygiënecodes afspreken, waarin omschreven wordt hoe de voedselveiligheid wordt bewaakt, de zogenaamde auto-controlesystemen. Hiertoe vindt het Regulier Overleg Warenwet bij de VWA plaats. Mocht er toch onverhoopt iets zijn misgegaan waardoor een onveilig levensmiddel of diervoeder in de handel is gebracht, dan moet de voor deze fout verantwoordelijke producent, verwerker of handelaar dit melden aan de VWA en binnen een tijdsbestek van vier uur de schadelijke producten traceren en uit de handel halen. 6

Producenten moeten kunnen nagaan van welke bedrijven zij producten hebben ontvangen en aan welke bedrijven zij producten hebben geleverd

Veiligstellen voedselkwaliteit

Met de zekerheid van voldoende en voldoende veilig voedsel en de toegenomen welvaart komen andere kwaliteitsaspecten van voedsel in de belangstelling. Ten eerste is de beleving van voedsel in de vorm van smaak, gemak en genot steeds belangrijker geworden. De voedingsmiddelenindustrie en ook de primaire producenten spelen voortdurend in op deze trend. Zoals reeds weergegeven voor de zuivel, heeft de voedingsmiddelenindustrie een enorme inspanning geleverd in de ontwikkeling van producten met toegevoegde waarde voor meer smaak en gemak. Ook primaire producenten, en dan met name in de tuinbouw, hebben gezorgd voor een indrukwekkende uitbreiding van het assortiment met talloze variëteiten. Zo bestaat het

tomatenschap tegenwoordig niet meer alleen uit de ronde Hollandse tomaat, maar ook uit trostomaten, vleestomaten, cherry-tomaten en pruimtomaten. Hiervoor hadden de telers wel een afzetorganisatie nodig die in de marketingondersteuning verder ging dan prijsvorming alleen: een van de redenen waarom in 1996 negen groente- en fruitveilingen zijn gefuseerd tot de marketing- en groothandelsorganisatie *The Greenery*. Een andere belangrijke reden was het creëren van tegenwicht ten opzichte van de toenemende concentratie in de supermarktbranche en in de groothandel voor horeca en grootverbruikers. Consumenten zijn bereid tot het kopen van tijd: vaak en graag worden alle boodschappen in één keer in de supermarkt gehaald, en daarnaast maken zij ook massaal gebruik van allerlei mogelijkheden om buitenshuis snel en gemakkelijk aan eten te komen, zoals kantines, afhaalrestaurants, grand cafés, traiteurs en snackbars.

De overvloed aan smaak en gemak heeft ook zijn keerzijde: overgewicht. Nu bevinden de verse aardappelen, groenten en fruitproducten zich in de gelukkige omstandigheid dat zij in een voldoende gevarieerd dieet zeer gezond zijn. Echter, de smaak en het gemak van minder gezonde substituten lijken voorlopig niet te weerstaan. Uit een recente voedselconsumptiepeiling blijkt dat slechts zeven procent van de respondenten tussen negentien en dertig jaar de norm van twee stuks fruit per dag haalt. Daarnaast voldoet niet één van de jongvolwassenen in de onderzoekspopulatie aan de aanbevolen dagelijkse hoeveelheid van twee ons groente per dag (Hulshof en Ter Doest, 2006). Het is de overheid er dan ook veel aan gelegen om via onderwijs, voorlichting en onderzoek een halt toe te roepen aan de obesitas-epidemie. Producenten en supermarkten hebben op hun beurt een markt gecreëerd met vele *light*-varianten en de nodige gemakproducten met gezondheidsclaims. Maar of voorlichting en voedingstechnische oplossingen voldoende zijn om het tij te keren, is nog zeer de vraag. Naast gezondheid zijn maatschappelijke waarden zoals dierenwelzijn, milieuvriendelijkheid, eerlijke handel en ambachtelijkheid een toenemende rol gaan spelen in de waardering en beoordeling van de kwaliteit van voedsel. Vanuit de detailhandel worden op dit terrein eisen gesteld aan de producenten, zoals bijvoorbeeld GlobalGAP. Deze eisen gaan

vaak verder dan wat al internationaal en nationaal door overheden in wetgeving is vastgelegd. Daarnaast zijn keurmerken en certificering een veelgebruikt privaat instrument om informatie over productiewijzen te verschaffen. Een veelgehoorde klacht over keurmerken is dat het er te veel zijn en dat ze te onduidelijk zijn (RLG, 2008). Bovendien tasten consumenten veelal in het duister over praktijken en procedures in voedselproductieketens. Daarom geven consumenten vaak te kennen het belangrijk te vinden dat de overheid de verantwoordelijkheid neemt voor het houden van toezicht en controle op het waarborgen van voedselveiligheid. Voor consumenten blijven overigens prijzen, smaak en gemak de belangrijkste voorwaarden om voedselproducten aan te schaffen die nadrukkelijker aandacht besteden aan proceswaarden als milieu, dierenwelzijn, rechtvaardigheid en ambachtelijkheid (RLG, 2008).

Tot besluit

De overheid vervult als wetgever, handhaver en representant bij internationale afspraken een centrale rol in het voor het voedselbeleid benodigde ketenbeheer. Bij de primaire producenten ligt de nadruk nog altijd op productiviteitsstijging en bedrijfsvergroting. Een vooralsnog beperkt aantal boeren en tuinders kiest ervoor om waarden als milieu, dierenwelzijn en ambachtelijkheid te internaliseren door op een gedifferentieerde bedrijfsvorm of volledig op biologische productie over te schakelen. In de toeleverende industrie en de voedselverwerking heeft Nederland een sterke nationale en internationale positie, waarbij hoge standaarden in productkwaliteit en voedselveiligheid gelden. Waarden als gezondheid, milieu en dierenwelzijn krijgen steeds meer een economische vertaling in producten met toegevoegde waarde. Logo's worden gebruikt om zich op deze waarden te profileren en om invulling te geven aan een grotere maatschappelijke verantwoordelijkheid. Ook de detailhandel profileert zich op deze waarden met eisen die deze stelt aan toeleveranciers in het kader van MVO. Voor consumenten blijven daarentegen prijzen, smaak en gemak de belangrijkste voorwaarden om voedselproducten aan te schaffen die nadrukkelijker aandacht besteden aan proceswaarden als milieu, dierenwelzijn, rechtvaardigheid en ambachtelijkheid. Consumenten vertonen ambivalent gedrag. Zij hebben weliswaar een groeiende belangstelling voor gezonde producten, maar tegelijkertijd wordt bij een steeds groter deel van de Nederlandse bevolking overgewicht en obesitas geconstateerd. Vooral deze laatste ontwikkeling maakt duidelijk dat voedselveiligheid niet los kan worden gezien van de problematiek van een gezonde en evenwichtige voeding.

LITERATUUR

- Berkhout, P. en P. Roza (2007) *Landbouwbeleid geen dikmaker. Een verkenning naar de relatie tussen het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) en de volksgezondheid*. LEI rapport nr 6.07.03. Den Haag: LEI.
- Bijman, J. (2000) Coöperaties. In: Douw, L. en J. Post (red.) *Kracht door verandering. De ontwikkeling van de Nederlandse agrosector; achtergronden en perspectief*. Den Haag: LEI.
- Bondt, N., S. Deneux, I. van Dijke, O. de Jong, A. Smelt, G. Splinter, S. Tromp en J. de Vlieger (2006) *Voedselveiligheid, ketens en toezicht op controle*. LEI rapport nr 5.06.06. Den Haag: LEI.
- Bruchem, C. van en H. Silvis (2008) *Agrarische structuur, trends en beleid. Ontwikkelingen in Nederland vanaf 1950*. LEI rapport nr 2008-060. Den Haag: LEI.
- Brundtland-rapport (1987) *Our common future*. www.worldinbalance.net/pdf/1987-brundtland.pdf.
- ForFarmers (2009) *Graanprijzen blijft gemiddeld hoger*. nl.forfarmers.eu/files/tiny_mce_images/File/pdf/varkenshouderij/Artikel_graangeprijzen_blijft_gemiddeld_hoger-Voerta.pdf. 5 maart.
- Grievink, J.-W. (2007) *De commerciële veranderingen in de Nederlandse voedselketen en de kwaliteitseffecten op de primaire sector in Nederland*. Rotterdam: Business School van het Erasmus Food Management Instituut en FoodService Instituut Nederland.
- Hulshof, K. en D. ter Doest (2006) Groente- en fruitconsumptie nader belicht. *Voeding Nu*, 8, 28–30.
- NRC (2007) *Dure pasta door hoge graanprijzen*. www.nrc.nl/economie/article1838591.ece/Dure_pasta_door_hoge_graangeprijzen.
- RLG (2001) *Voor het kalf verdronken is... Advies over de toekomst van de dierhouderij in Nederland*. Amersfoort: Raad voor het Landelijk Gebied.
- RLG (2003) *De boer in de keten: boeienkoning of teamspeler?* Publicatie RLG 03/6. Amersfoort: Raad voor het Landelijk Gebied.
- RLG (2008) *Rond de tafel*. Publicatie RLG 08/06. Utrecht: Raad voor het Landelijke Gebied.
- Schnabel (2001) *Waarom blijven boeren? Over voortgang en beëindiging van het boerenbedrijf*. Den Haag: SCP.
- SER (2008) *Waarden van de landbouw*. SER-advies nr 08/05. Den Haag: SER.
- WUR (2007) *Eten van waarde. Voedselkwaliteit in Nederland*. Wageningen: Wageningen Universiteit en Research Centrum.